

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

**RODNA PERSPEKTIVA U ROMANU „ŽENA NA NULTOJ TAČKI“ AUTORICE
NAWĀL AL-SA'DĀWĪ
(ZAVRŠNI DIPLOMSKI RAD)**

Kandidat: Esmā Duranović

Mentor: Prof. dr. Mirza Sarajkić

Sarajevo, 2021.

Sadržaj

UVOD	3
1. KONTEKST ŽENSKOG PISMA U ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI.....	5
1.1. Buđenje ženske svijesti	6
2. KNJIŽEVNI FENOMEN NAWĀL AL-SA ‘DĀWĪ.....	9
3. NULTA TAČKA KAO POČETAK I KRAJ	12
3.1. Bijeg u slobodu	14
4. RODNO-TEORIJSKA PROBLEMATIKA.....	17
4.1. Identitet	17
4.2. Stege odrastanja u patrijarhalnoj porodici	18
4.3. Odnos majka – kćerka.....	20
4.4. Muško – ženski odnosi.....	22
4.5. Bračna tortura.....	25
4.6. Odnos prema tjelesnosti	27
ZAKLJUČAK	30
SAŽETAK NA ARAPSKOM JEZIKU	32
IZVOR I LITERATURA	33

UVOD

Ovaj rad je pripremljen s namjerom da se književno djelo Nawāl al-Sa‘dāwī iščita u svjetlu rodni studija sa posebnim naglaskom na roman „Žena na nultoj tački“. Pri tome se primarno nastoji propitivati ženski identitet i pitanje patrijarhata. Dakle, nastojat će se prikazati kako se u odabranom korpusu rada konstruiše i reprezentuje ženski rod i identitet u okviru društvenog sistema u kojem je vidljivo prihvatanja patrijarhalnih i tradicionalnih rodni stereotipa. Stoga će u fokusu interesa biti problematika statusa žene u društvu, kao i rodne teorije te patrijarhalnog viđenja uloga žena u javnom i privatnom životu.

Bitan cilj je i da se Nawāl al-Sa‘dāwī kao značajna arapska spisateljica i njena djela valoriziraju i na našem govornom području, te da se istakne uloga arapske književnosti u okvirima svjetske književnosti.

Rad je podijeljen u četiri dijela, pa se u prvom prati razvoj angažiranosti žena i postavlja historijski okvir nastanka feminizma u arapskoj književnosti, za šta se nećemo morati vraćati daleko u prošlost, s obzirom da se isti počeo razvijati krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Također se nudi kratka biografija autorice romana koji je korišten kao korpus prilikom izrade ovog rada.

Drugi dio rada stavlja fokus na status žene u patrijarhalnom društvu, dostizanje nulte tačke njene svijesti i podrivanje rodni stereotipa kroz njeno oslobađanje od stega patrijarhata.

U trećem dijelu rada ćemo objasniti pojam identiteta, odnos spola i roda, te razmotriti frekventnost elemenata afirmacije patrijarhata u djelu al-Sa‘dāwī, uz analizu likova u Nawālinom romanu, gdje se nastoje utvrditi odnosi između majke-kćerke, odnosa maskulinog prema femininom. Sa aspekta postmodernističke književne kritike, s posebnim osvrtom na feminističku, interpretiraju se postignuti zaključci sličnostima odnosno razlikama između pojedinih ženskih likova.

Dakle, u općem smislu ovaj rad predstavlja izučavanje arapske književnosti, a u užem smislu je to izučavanje ženskog pitanja i Nawāl al-Sa‘dāwī kao jednog od najvažnijih autora tog pravca u savremenoj arapskoj književnosti.

Cilj je da se pokažu karakteristike ženskog pisma u romanu „Žena na nultoj tački“ („al-Mar'a ‘ind nuqta al-šifr“), koji je korišten kao korpus. Ovaj roman, objavljen 1973. godine, priča je

o sudbini žene u dominantnom muškom društvu - izrazito aktualna i izazovna tema u savremenoj teoriji danas, naročito feminističkoj.

U svrhu detaljnijeg razumijevanja i predočavanja zastupljenosti i kontinuiranosti ovim radom problematizirane teme u sveukupnom književnom opusu spisateljice, koristit će se i njena ostala objavljena djela. Radovi o spisateljici i njenim djelima poslužit će kao pomoćni izvori za detaljan analitički pristup osnovnom istraživačkom korpusu.

1. KONTEKST ŽENSKOG PISMA U ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Borba žena za iskazivanjem ideja u književnosti usko je bila povezana sa borbom za njihova prava u generalnom smislu, a sve u cilju nametanja žene kao ravnopravne jedinice društvenoj zajednici u kojoj dominiraju muškarci. Žene nisu osjećale bliskost sa postojećom književnom tradicijom koja nije govorila „ženskim jezikom“ te samim tim nije mogla prenijeti autentično žensko iskustvo. Nije riječ o tome ko je dobar, a ko loš, kako to kaže al-Sa‘dāwī, već o tome ko ima moć – ko ima moć i ko piše knjige.¹

U tom smislu, bilo je potrebno najprije buđenje svijesti o neravnopravnom položaju žene u društvu, pravu na obrazovanje ali i reforme na polju društveno-političke sfere života.

Tako Izabela Kamera d’Aflito u svom djelu „Savremena arapska književnost“ nalazi usku vezu između kulturnog i političkog djelovanja i začeca prvih feminističkih pokreta na području koje je predmet našeg interesovanja: „Društvenokulturni razvoj koji je nastupio tokom devetnaestog i dvadesetog veka u Egiptu i sirijsko-libanskoj oblasti, zatim posledice ekonomskog, političkog i kulturnog prodora iz Evrope, kao i sve veći broj obrazovanih žena, zasigurno su doprineli ženskoj emancipaciji i doveli, već krajem devetnaestog veka, do rađanja pokreta koji se mogu odrediti kao prefeministički, a onda i do nastanka pravog arapskog feminizma, koji pobija zapadnjački mit o feminizmu kao povlastici Zapada.“²

Sve je počelo sa, kako Izabela tvrdi, jednom od najvažnijih knjiga prvog talasa pokreta za demarginalizaciju žena u arapskom svijetu „Oslobođenje žene“ („Tahrīr al-mar’ah“) Egipćanina Qāsim Amīna³, koji je, studirajući u Francuskoj stekao evropskog iskustva i na temelju istoga nastojao iznijeti neke nove ideje, ne samo po pitanju žena, već cjelokupnog društva.

Djelo izaziva pravu pometnju na tadašnjoj arapskoj sceni, i to prije svega zbog iznesenih stavova autora o poligamiji, te pozivanja žene na skidanje vela i aktivnije učešće u društvenom životu. Samim tim je ovaj rad isprovocirao reakcije tradicionalnih krugova do te mjere da Amīn objavljuje novo djelo, a kako bi njime ublažio dijelove u kojima je u svom prvom djelu otišao predaleko, ali i dalje insistirajući na emancipaciji žena.

¹ Amal Amireh, „Framing Nawal El Saadawi: Arab Feminism in a Transnational World“ u: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol 26, No 1, str. 215-259, 2000., str. 215.

² Izabela Kamera d’Aflito, *Savremena arapska književnost*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012., str. 184 - 185.

³ O detaljima iz Amīnove biografiji i samom djelu *Tahrīr al-mar’ah* vidjeti opširnije: Izabela Kamera d’Aflito, *Savremena...*, op. cit., str. 179. - 180.

S druge strane, ni predstavnici tradicionalnih „antifeminističkih“ pokreta ne posustaju, te objavljuju brojne studije i članke usmjerene protiv ideja koje je promovisao Amīn, a sve s ciljem održavanja stanja u kojem je žena definisana i opisana kao inferiornija. Kao najglasniji predvodnici ovog „orkestra“ bilježe se Muḥammad Farīd Wajdī i Ṭal‘at Ḥarb.

Međutim, nisu samo negativne i oprečne reakcije bile jedine kao rezultat Amīnovog djelovanja. Naprotiv, svoj odgovor daju i autori koji podržavaju Amīna, i tu Izabela u prethodno navedenom djelu prije svega ističe pjesnika Ḥāfiz Ibrāhīma, potom Muḥammad Ḥusayn Haykala za kojeg je od iznimmog značaja bilo „da se žena oslobodi tradicionalnih stega kako bi zajedno sa muškarcem radila na napretku zemlje“⁴, te Amīn al-Rīḥānīja i tuniskog autora al-Ḥaddād al-Ṭāhira koji se smatra pionikom pokreta za oslobađanje žene u njegovoj zemlji.

Izabela će u konačnici utvrditi kako je značaj Amīnovog djelovanja višestruk, kako sa aspekta pokretanja rasprava o ženskom pitanju, tako i „što je na ovaj način odbacio teze orijentalista, koji su zaostalost muslimanske žene pripisivali prirodi same islamske religije.“⁵

1.1. Buđenje ženske svijesti

Pored svih ovih rasprava i angažmana muških aktera, budi se i ženska odlučnost da pitanje svoje sudbine uzmu u vlastite ruke.

Na scenu stupa cijelo vrijeme potiskivano slobodno izražavanje žena, pravo na samoodređenje i samozastupanje. Sve su snažniji glasovi arapskih žena, bilježi se trend rasta ženskih udruženja, ženskih književnih grupa, ženskih časopisa i ženske književnosti. Štaviše, žene su postale kritičari društveno-političkih i kulturnih problema svih naraštaja, iskazujući vlastite želje i razmišljanja, pri tome igrajući najvažniju ulogu i postajući od objekata subjektima.

Važno je istaći ulogu Malak Ḥifnī Nāṣif, poznatu pod pseudonimom Bāḥiṭa al-Bādiya, koja je uveliko doprinijela političkom i intelektualnom napretku egipatskih žena dvadesetog stoljeća.

⁴ Isto, str. 183.

⁵ Isto, str. 181.

Zatim bilježimo autorke koje su u svoje djelovanje spojile novinarstvo, feminizam i književnost, poput Zaynab Fawwāz i Mayy Ilyās Ziyāde.

Osnivačica Egipatske feminističke unije Hudā Ša' rāwī, je primjerice, svoj aktivizam ka emancipaciji žena i njihovom snažnijem angažmanu u društvu usmjerila ka političkom sektoru, gdje je sve veći broj žena.

Možemo kazati da su kritički glasovi obrazovanih žena oblikovali feminističku epohu arapske književnosti, koja se uobličila krajem pedesetih godina.

Nagli porast literature koju pišu žene privlači pažnju. Isto se dešava sa grupom književnica koja je nastala u Libanonu, među kojima treba istaknuti najpoznatije i najplodnije Ġāda al-Sammān, Ḥanān al-Šayḥ i Imilī (Emily) Naṣr Allāh. Autorice su objavljivale pod pseudonimom iz straha da će biti „banovane“ u društvu, kao posljedica njihovog prelaska tradicionalnih granica. Predstavnik takvih je alžirska autorica Assia Djebar.

Vjerovatno kao najradikalnija i najveća buntovnica nastupa Nawāl al-Sa' dāwī čija se djela mogu izučavati kako sa književnog, tako i sa sociološkog aspekta.

Sa' dāwī i autorke iz njene generacije nisu bile fokusirane samo na rodne odnose, već su iznosile stavove i o političkim i socijalnim pitanjima. Također su se osvrtnale na neuspjela društveno-politička obećanja u to doba, te se tako nisu ustezale kritikovati režim tadašnjeg egipatskog predsjednika. Sa sve većim samopouzdanjem vršile su atake na trajnu dominaciju muškaraca u arapskoj kulturi i društvu, istovremeno trpeći tlačenje i pritiske od strane patrijarhalnog sistema.

Nakon mnogo godina šutnje i prihvatanja nepravednog stanja, u ženama se s vremenom budi svijest o vlastitoj vrijednosti i one počinju pisati. Djela se često bave problematikom neravnopravnih odnosa u patrijarhalnom društvenom sistemu te se ističe nužnost postojanja ženskog pisanja, pisanja žene za ženu. U tom buđenju svijesti i određenog ženskog bunta pronalazimo temeljne razloge za pojavu feminističke kritike i ženskog pisma koje je uz nju usko vezano.

Sinergija autentičnog ženskog iskustva uz poigravanje s formama i žanrovima u kojima se kao teme nameću i nastoje porušiti dotadašnje tabu teme poput silovanja, odnosa žene prema vlastitom tijelu i proživljenim životnim traumama, nasilju u porodici i sl. privlači interesovanje širokih narodnih masa.

Ulazi se u neku novu umjetničku/književnu eru u kojoj se uklanjaju predrasude i uvode promjene u sistem vrijednosti. Umjetnost dobiva na značaju kao najučinkovitije sredstvo suočavanja ljudi sa nekim novim istinama, stavovima i kritikama, ali i kao bezvremenski alat za nadvladavanje predrasuda koje društvo možda nije ni svjesno da ih ima.

Sve predstavnice feminističke književnosti imale su jedan univerzalni cilj, a to je da vlastitim pisanjem promijene percepciju uloge žene u društvu, skrećući pažnju na mušku prevlast i rodnu diskriminaciju te ugnjetavanje žena uzrokovano patrijarhalnim i političkim režimom.

Žensko pismo obiluje autobiografskim diskursom, upravo zahvaljujući podređenoj ulozi žena. Dok se za muškarce vjerovalo kako su oni ti koji treba da budu isključivi akteri javnog života, učesnici u donošenju političkih odluka te većinski konzumeri prava na obrazovanje, žene prepuštene same sebi, kućnim poslovima i odgoju djece, ostale su bez drugog izbora osim da počnu da pišu njihovom vlastitom „ja“, da bilježe sopstvene misli i osjećanja. Žene su time doprinijele emancipaciji cijelog društva, ne samo žena.

Sve je veći broj žena, do dan-danas, koje pričaju o sopstvenom životu, (...), čime je oborena još jedna teza po kojoj žene, u odnosu na muškarce, navodno, teže prihvataju da govore o sebi.⁶

Svi autori iz posmatranog perioda, nerijetko poznati kao „generacija šezdesetih“⁷, redefiniiraju ulogu pisca u arapskom društvu, te se, uz rastući apetiti za eksperimentisanjem sa formom, kao njihova žanrovska odrednica rađaju autobiografije i djela o vlastitim iskustvima iz zatvora.

Zanimljivo je da i al-Sa‘dāwī svoje lično zatvorsko iskustvo pretaći u djelo „Memoari iz ženskog zatvora“ („Mudakkirāt fī siġn al-nisā‘“) iz 1988. „Svi ovi memoari, bez obzira na njihovu književnu vrijednost ili stil kojim su napisani, u svakom slučaju predstavljaju vjerno ogledalo ličnih doživljaja autora i njihovog vremena, kao i činilaca koji su doprinijeli obrazovanju njihove ličnosti. To su djela u kojima izlaze na površinu teme kao što su pobuna, revolucionarni duh, ali i pomirenost sa sudbinom, samoća, svijest o iskorijenjenosti.“⁸

⁶ Isto, str. 210.

⁷ Vidjeti opširnije: Paul Starkey, *Modern Arabic Literature, The New Edinburgh Islamic Surveys*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, str. 139.

⁸ Izabela Kamera d’Aflito, *Savremena...*, op. cit., str. 214-215.

2. KNJIŽEVNI FENOMEN NAWĀL AL-SA‘DĀWĪ

Nawāl al-Sa‘dāwī je nesumnjivo među vodećim predstavnicima kada je u pitanju „žensko pismo“ u arapskoj književnosti. Neupitan je njen uticaj i na polju svjetske književnosti kao jedne od najcitiranijih i najprevođenijih arapskih spisateljica, autorice desetina drama, kratkih priča, romana, eseja i naučnih radova, dobitnice brojnih nacionalnih i internacionalnih nagrada i počasnih doktorata i gorljive zagovornice ljudskih prava.

Često je nazivana Simone de Beauvoir arapskog svijeta, međutim, kako Nawāl ističe u jednoj od svojih izjava: „Ne volim kad me se zove egipatskom Simone de Beauvoir. Razlikujemo se. Ona je ona, a ja sam ja.“⁹ sebe opisujući kao „ljudsko biće, spisateljicu, disidenta, ženu, osobu koja nastoji da se istinski izrazi i da posveti život kazivanju onoga u šta vjeruje“.¹⁰ Posebno treba naglasiti da za ovu Egipćanku feminizam nije produkt Zapada i američkih žena, već je on izum kulture društva, svih žena iz cijelog svijeta.

Naime, kako ona tvrdi, patrijarhalni sistem, klasne podjele, sloboda, pravda, dostojanstvo i slična pitanja nisu prisutna samo u arapskom svijetu, već su to univerzalni izazovi s kojima se susreću sva društva širom planete. Štaviše, feminizam je prema njenoj definiciji borba za ljudska prava, ne samo za ženska, jer se ljudska prava ne dijele na osnovu spola, naročito ako uzmemo u obzir činjenicu da su čak neke žene i patrijarhalnije od muškaraca. Nawāl tvrdi da opresija s kojom se susreće savremena žena bilo gdje u svijetu ima svoje temelje u historiji gdje je oduvijek jedna klasa vladala nad drugom, pa tako i muškarac nad ženom, te je to pitanje klasnih podjela i spola.¹¹

Al-Sa‘dāwī je rođena u malom selu Kafr Ṭaḥla, nedaleko od Kaira, 1931. godine, u mnogočlanoj porodici sa devetero djece. Nawāl je bila introvertna djevojčica, a umjetnost pripovijedanja je naučila od svoje nane,¹² za koju Nawāl kaže da je bila revolucionarka i da je od nje naslijedila revolucionarske gene. Svoje roditelje al-Sa‘dāwī opisuje kao relativno liberalne, te da su joj, netipično za taj period, pružali podršku u obrazovanju.

⁹ Adriana Piteša, *Nawal El Saadawi: „Svima im je trebala žena, a ne spisateljica“*, Jutarnji.hr, 2012, <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/svima-im-je-trebala-zena-a-ne-spisateljica/1370580/>, 22.04.2020.

¹⁰ Krishnan Guru-Murthy, *Intervju: Nawal El Saadawi on feminism, fiction and the illusion of democracy*, Channel 4 News, <https://www.youtube.com/watch?v=djMfFU7DIB8>, 02.05.2020.

¹¹ Vidjeti opširnije: Ebtehal Al-Khateeb, „Women Lost, Women Found: Searching for an Arab-Islamic Feminist Identity in Nawal El Saadawi’s Twelve Women in a Cell in Light of Current Egyptian “Spring” Events“, *Journal of International Women’s Studies*, Vol 14, Issue 5: Children and Arab Spring, Article 2, Bridgewater State University, 2013, str. 8.

¹² Vidjeti opširnije: Mary Ellen Snodgrass, *Encyclopedia of Feminist Literature (Literary Movements)*, Facts on File, New York, 2006, str. 172. - 173.

U šestoj godini života al-Sa‘dāwī je bila podvrgnuta genitalnom sakaćenju, koji je još uvijek dio kulturološke tradicije pojedinih zemalja, te će to svoje preživljeno iskustvo ilustrovati u autorskom djelu „Skriveno Evino lice“ („Al-waġh al-‘arī lī al-‘imr’a al-arabiyya“).

Svoj prvi roman „Sjećanja jedne liječnice“ („Muḍakkirāt ṭabība“) Nawāl je napisala nakon završetka studija medicine u Kairu (prvi put u cenzurisanom verziji objavljen 1957. godine), i prema njenim navodima, neki kritičari su ga smatrali revolucionarnim feminističkim romanom koji je skinuo veo s dvostrukog ugnjetavanja egipatskih žena: prvo je opće društveno ugnjetavanje, a drugo ugnjetavanje u braku, iako je Nawāl prema njenim navodima tek kasnije počela sa čitanjem feminističke literature.¹³

Da je ovaj roman bila samo prva, ali ne i posljednja cenzura njenog rada, potvrdit će se 1972. godine kada je Nawāl kao afirmirana liječnica objavila knjigu „Žena i seks“ („’Imra’a wa al-ġins“) u kojoj je osudila genitalno sakaćenje žene, čemu je i sama kao dijete bila podvrgnuta. Zbog ovog djela Nawāl će biti prisiljena odstupiti sa svih javnih dužnosti i ugasiti časopis koji je uređivala.¹⁴

Godine 1981. Nawāl je zbog svog djelovanja završila u zatvoru i tokom dva mjeseca zatvorenštva napisala je „Uspomene iz zatvora za žene“ („Muḍakkirāt fī siġn al-nisā“), a potom 1982. osnovala „Arapsku organizaciju ženske solidarnosti“. Kasnije je bila urednik časopisa „al-Nūn“ istoimene organizacije. 1991. godine vlada je zatvorila „al-Nūn“, a zatim, nekoliko mjeseci kasnije, i samu Organizaciju.¹⁵

Njeno pisanje ju je izložilo čak i prijetnjama smrću, zbog čega je bila primorana napustiti svoju zemlju i živjeti u egzilu, ali i za vrijeme tog perioda, al-Sa‘dāwī se ne libi zasijecati britkom oštricom svoga pera. Iz egzila u Egipat se vraća 1996. godine. 2005. godine se kandidovala na predsjedničkim izborima, ali se morala povući. Kasnije je objasnila kako je njena kandidatura bila simbolična, kako bi ukazala da pravo na mjesto predsjednika imaju svi građani, i žene i muškarci.¹⁶

Kako se da zaključiti iz kratke biografije, u središtu Nawālinog rada je nikad jenjavajuće pitanje žene, što se može dovesti u direktnu vezu sa njenim ličnim iskustvom, pa tako

¹³ Nawal El Sadawi, *Sjećanja jedne liječnice*, Naklada Ljevak doo, Zagreb, 2012, str. 5-6.

¹⁴ Adriana Piteša, *Nawal ...*, op. cit.

¹⁵ Vidjeti opširnije: <https://www.britannica.com/biography/Nawal-El-Saadawi>, 23.04.2020.

¹⁶ Vidjeti opširnije: Lejla Sunagić, „Nawal El Sadawi: Beskompromisni feministički angažman“ u *Sjećanja jedne liječnice*, Nawal El Sadawi, Naklada Ljevak doo, Zagreb, 2012, str. 124.

Snodgrass¹⁷ tvrdi da su Nawālina liječnička praksa i karijera spisateljice proistekle iz cjeloživotnog istraživanja uzroka i obima nipoštaavanja žene od strane društva.

Ovaj cjeloživotni borac za prava žena a protiv ograničenja koja nameće konzervativno političko društvo, aktivistkinja koja je simbol borbe protiv patrijarhalnog režima u arapskom svijetu je u martu 2021. godine, u svojoj 89. godini života, preselila na bolji svijet.

Siromaštvo, nasilje u porodici, genitalno sakaćenje žena, brak, incest, prostitucija, patrijarhat i ženska seksualnost ističu se kao glavni motivi u književnom opusu al-Sa‘dāwījeve, pa samim tim i u romanu koji je korpus ovog rada - „Žena na nultoj tački“ („al-Mar'a ‘ind nuqta al-šifr“), koji je sa prevodom na više od 40 jezika među najprevođenijim knjigama Nawāl al-Sa‘dāwī.

¹⁷ Vidjeti opširnije: Mary Ellen Snodgrass, *Encyclopedia ...*, op. cit., str.173.

3. NULTA TAČKA KAO POČETAK I KRAJ

„Žena na nultoj tački“ roman je o sudbini žene po imenu Firdaus, koja je rođena, odrasla i školovala se u siromašnoj patrijarhalnoj arapskoj porodici. Kazuje nam jednu realnu, životnu priču osuđenice na smrt zbog ubistva muškarca. Prikaz je to različitih formi represije koju žene doživljavaju od muškaraca i cjelokupnog sistema od momenta rođenja, preko odrastanja, udaje i drugih faza života i to samo zato što su žene. Ujedno je i reprezent mjera koje žena poduzima kako bi se oslobodila potisnutog i podređenog položaja, te kako bi u konačnici bila slobodna.

Roman opisuje život glavne junakinje Firdaus od ranog djetinjstva do njene smrti.

Firdaus odrasta u egipatskom selu, od malih nogu opterećena siromaštvom porodice, kućnim poslovima, radovima na polju i premlaćivanjem majke od strane oca. Nakon smrti oca, amidža je šalje u osnovnu školu, a nakon smrti majke amidža je vodi sa sobom u Kairo. Po ženidbi amidže, upisuju je u srednju školu, te potom šalju u internat.

Firdaus je voljela obrazovanje, i čeznula je za daljim usavršavanjem, međutim, amidža i njegova supruga kuju plan da je udaju za starijeg muškarca, šejh Mahmuda, jer žena ne smije da se miješa sa muškarcima na fakulteta, njena uloga je da bude poslušna supruga i vješta domaćica: „Ako bi on oženio Firdaus, lepo bi živela s njim, a i on bi u njoj našao poslušnu ženu koja bi ga dvorila i pravila mu društvo. Firdaus je odrasla, gospodaru, i trebalo bi da se uda. Kada bi ovako neudata ostala uz nas, to bi bilo opasno. Ona je dobra devojka, ali opet...tolika se kopilad rađaju...“¹⁸ Ovaj nehumani čin će upotpuniti traženjem novca u zamjenu za Firdaus, te je tako doslovce prodati: „Ako ja s njim progovorim o tom pitanju, složiće se. Mogla bih i da zatražim visoku novčanu naknadu.“¹⁹ Čuvši ovo, Firdaus isprva bježi iz amidžine kuće, međutim suočena sa vanjskim svijetom ubrzo se vraća, shvativši da joj društvo u kojem obitava ne može ponuditi sigurnost, utočište ili joj garantovati bilo kakva prava. Udaje se za šejh Mahmuda, i u tom braku trpi kako fizičko tako i psihičko nasilje.

Nakon teških batina jednoga dana, Firdaus skupi snage i nađe načina da napusti kuću šejh Mahmuda, te se upoznaje sa vlasnikom jedne kafane. Počeće s njim da živi, tj. da kuha i posprema stan. Shvativši to kao privremeno rješenje, i odlučivši da će početi sa intenzivnim traženjem posla, Firdaus će to podijeliti sa vlasnikom kafane, međutim, sve što dobije

¹⁸ Naual El Sadavi, *Žena na nultoj tački*, Plavi jahač, Beograd, 2009., str. 44.

¹⁹ Isto, str. 45.

zauzvrat su uvrede i batine, te od tog dana biva zaključavana u stanu, dok su se nad njenim tijelom smjenjivali kako vlasnik kafane, tako i njegovi prijatelji. Zahvaljujući pomoći komšinice, Firdaus uspije pobjeći iz okova tog stana, upoznajući se potom sa Šerifom, profesionalnom dugogodišnjom prostitutkom koja će je uvesti u svijet prostitucije.

Međutim, Firdaus će se u nekom trenutku početi boriti sama sa sobom i manjkom poštovanja, te će kako bi zavrijedila poštovanje ljudi oko sebe naći posao kao sekretarica u jednoj velikoj kompaniji. Tamo će po prvi put pomisliti da je pronašla ono za čim je oduvijek besciljno i neumorno tragala – ljubav, međutim, sudbina će joj još jedanput pokazati svoje zube kada spozna da je Ibrahim, mladić s kojim je planirala budućnost, paralelno kovao planove o budućnosti sa kćerkom predsjednika izvršnog odbora.

To će je odgurnuti ka ponovnom bavljenju prostitucijom, ali ovaj put će to biti elitna prostitucija, koja će joj donositi velike količine novca. Ipak, u tom poslu neće uspjeti da se otrgne iz kandži podvodača koji je insistirao da je on štiti, a da zajedno dijele njenu zaradu. Iako se to Firdaus nije dopadalo i nije željela da na takav način gradi „karijeru“, nije joj ostalo mnogo izbora, s obzirom da će se ispostaviti kako podvodač ima prijatelje različitih profesija, te da nije imala kome da se obrati za spas od njega. Konačno će se osloboditi njegove represije na način da će ga ubiti, za šta će biti osuđena na smrtnu kaznu. „Žene vlastitom slobodom i dostojanstvom plaćaju pokorovanje zakonima patrijarhalnog klasnog sistema koji dominira društvom.“²⁰ zaključuje se u jednoj studiji.

Iz navedenog se da zaključiti kako se Firdaus osjeća odbačeno u patrijarhalnom društvu, jer je prepuštena sama sebi, nevoljena i bez da joj iko ukazuje makar mrvicu empatije ili brige. Roditelji je od djetinjstva zanemaruju – otac ne pokazuje ljubav, dok je majka opijena očevom kontrolom i podvlađivanjem njemu, da nema vremena niti razumijevanja za dijete koje svim srcem čezne za majčinskom ljubavlju. Kasnije, dok je djevojka, iskorištavaju je njen amidža i njegova supruga kod kojih radi sve kućanske poslove, ali ni to nije dovoljno jer je odlučuju udati u zamjenu za novac. Kao odraslu djevojku iskorištavaju je i zlostavljaju i njen muž, šejh Mahmud, i vlasnik kafane Bajumi, ali i Šerifa. Jedinu muškarac s kojim se uspijeva emotivno povezati i s kojim misli da je pronašla ljubav, s kojim se osjeća ushićeno, poletno i zanosno - Ibrahim, je prevari i zaručuje se sa drugom radi vlastitih interesa.

²⁰ Isam Shihada, *Patriarchy and Sexual Politics in Nawal El Saadawi's Woman at Point Zero*, 2007, https://www.researchgate.net/publication/328192544_Patriarchy_and_Sexual_Politics_in_Nawal_El_Saadawi's_Woman_at_Point_Zero, 09.04.2020, str. 5.

Interesantno je podvući da al-Sa'dāwī konstruiše lik glavne junakinje kao potpuno marginalizovane ženske jedinke, bez obzira u kojem je dobu svog života i kojim poslom da se bavi – ona je nemoćna, izolirana, u mnogočemu slična revolucionarkama i aktivistkinjama za ženska prava. Marginalizacija žene u arapskom društvu ima različite oblike, koji proističu iz patrijarhalnih znanja na čijim temeljima su izgrađena arapska društva.²¹

3.1. Bijeg u slobodu

Firdaus spoznaje kako je nesretna jer je žena u patrijarhalnom društvu, žena koja je u ljubavi uložila sve što je imala, ali se nikada nije osjetila voljenom niti je zaslužila poštovanje. Uvidjela je da je bolje da bude prostitutka, jer „Sve su žene obmanute. Muškarci su ti koji ih obmanjuju, a potom kažnjavaju zbog obmane. Muškarci su ti koji ih guraju do samog dna, a potom kažnjavaju jer su pale. Oni ih uvlače u brak, a onda kažnjavaju udarcima i psovkama pretvarajući ih u posluhu koja im je stalno na raspolaganju. Najmanje obmanute žene su upravo prostitutke. A najtežu kaznu žene podnose upravo u ime braka i ljubavi.“²²

U romanu svjedočimo događaju u kojem glavna protagonistkinja više nema kome da se obrati, pa se zatekne u poslu prostitucije, ali pritom to opisujući kao uzimanje uzdi vlastitog života u vlastite ruke: „Koliko je godina mog života proteklo pre nego što sam zaista stekla vlast nad svojom dušom i svojim telom? Koliko vremena je prošlo pre nego što sam se otrgla iz tuđih šaka i počela da biram hranu koju ću jesti, kuću u kojoj ću stanovati, i da odbijam muškarca koga se gadim, a odabiram onog dobre naravi i čistog tela?“²³ Stoga Nawālina junakinja prihvata sav rizik i sram koji joj nosi život jedne prostitutke, ali zauzvrat dobija nezavisnost i ona postaje ta koja donosi konačnu odluku o uslovima pod kojima će živjeti. Ona preferira slobodu naspram života robinje u društvu koje je dvojako zlostavlja, i psihički i fizički. Čak će i svoju konačnu smrtnu presudu dočekati kao slobodu.²⁴

Firdaus nam poručuje da žene ne bi smjele osjećati strah, jer je strah taj koji ih pravi robinjama: „No, želela sam visoko da podignem ruku i udarim po licu svakog koga sam

²¹ Vdjeti opširnije: Ebtehal Al-Khateeb, *Women...*, op.cit., str. 5.

²² Naual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 96.

²³ Isto, str. 78.

²⁴ O pojmu slobode kod arapskih autorki vidjeti opširnije: Farraj 'Afif, *Al-Hurriyya fī adab al-mar'a*, Dār al-Fārābī, Beirut, 1977.

poznavala. Iz straha to nisam smela da učinim. Zbog straha mi se činilo da takav pokret ima ogromnu težinu. I sve dok prvi put nisam podigla ruku, ja nisam znala kako da dokrajčim taj strah.“²⁵

Pobuna i suočavanje sa pravim istinama zapravo je put slobode. Žene moraju raditi na vlastitom napretku, moraju se otrgnuti od stega i granica društva, te jedino tako putem revolta mogu da ucrtaju put za samooslobođenje. Tako će i jedna od najvećih feministkinja Simone de Beauvoir konstatovati da izlaz žene iz naslijeđenog stanja društvene neravnopravnosti zahtijeva odlučan odgovor, koji može biti dvojak: pasivni tj. prihvatanje stanja ovisnosti ili aktivni tj. intelektualna akcija kojom se potvrđuje vlastita sloboda.²⁶

Firdausin otpor društvu će doživjeti svoj vrhunac kada ona izvrši ubistvo, kada dosegne svoju nultu tačku, te možemo konstatovati da se ona time oslobodila i pobijedila. Njeno stanje je sada ogoljeno, bez emocija, bez straha: „Ali ja sam pobedila i život i smrt, jer u meni nema više želje za životom, niti straha od smrti. Ne nadam se ničemu, ne želim ništa, ne plašim se ničega. Sad imam slobodu. Ništa nas u životu ne čini robovima sem naših želja, nada i strahova. Moja sloboda ispunjava ih besom. Želeli bi da me potčine, da otkriju neku moju želju, strah, nadu koja mi se ukazuje na horizontu.“²⁷

Tako se nulta tačka iz naslova romana može tumačiti kao formalni kraj jednoga života, ali i kao jedan sasvim novi početak, put slobode. Za sve druge žene koje su poput nje iskusile sve neugodnosti patrijarhata, Firdausina priča može poslužiti kao primjer pobune i način oživljenja. Za ženu je važno da ne bude ničiji heroj, već da bude uzor i heroj samoj sebi. Prema feminizmu, snažna je žena ona koja živi život koji želi unatoč životnim preprekama, žena koja se bori za pravdu, za svoja prava, žena koja je samostalna i ne ovisi o muškarcu.

Kroz Firdausinu životnu priču Nawāl slavi ženu – uspjeh feminine nad maskulinom. Ona je ta koja je dokrajčila vlastiti strah i ona je ta koja odbacuje sociološki normativ postavljen od strane muškaraca. Glavna junakinja apsolutno odbija mogućnost pomilovanja ili oslobođenja, s obzirom da je ona dosegla visine neke nove slobode, te da nema više želje za životom, niti straha od smrti: „Ne želim oslobađanje i ne želim pomilovanje.“²⁸

²⁵ Isto, str. 112.

²⁶ Vidjeti opširnije: Zdenko Lešić i drugi, *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006., str. 426.

²⁷ Nawal El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 111.

²⁸ Isto.

U zatvorskoj ćeliji smještena je žena u kojoj je sve slomljeno, ali je izabrala smrt kao način spasa, kako bi se vratila u život na nultoj tački. Na samom pragu smrti, ona konstruiše priču o ženi kojom je sudbina manipulirala, a muškarci su je doveli do neizbježnog kraja. Sve se to odvija u jednom patrijarhalnom društvu, gdje su muškarci utjelovljenje moći, vlasti, bogatstva i požude, a žene su samo objekti za sprovođenje njihove moći i zadovoljenje njihove požude.²⁹

²⁹ „Al-Mar'a ‘ind nuqta al-šifr - Nawāl al-Sa‘ dāwī“, <https://www.hindawi.org/books/97404718/>, 09.07.2021.

4. RODNO-TEORIJSKA PROBLEMATIKA

4.1. Identitet

Kako je već ranije spomenuto, kritika vlasti i društva čine temelj brojnih literarnih djela iz šezdesetih godina dvadesetog stoljeća koja danas možemo čitati kao (proto)feministička³⁰, i koja predstavljaju izuzetno plodonosnu škrinju djela za izučavanje, kako sa književnog, tako i sa sociološkog aspekta. U tom duhu, književnost se opisuje i kao „najsnažniji izraz kulturnog (ideološkog identiteta)“ uz dodatak da „kultura oblikuje književnost onoliko koliko i političko-društveni ambijent“³¹. Političko-društveni ambijent je neizostavan i kada govorimo o faktorima koji utiču na oblikovanje identiteta pojedinca, a književnost je ta koja se uvijek bavila opisom identiteta. U tom smislu iščitavamo i djelo „Žena na nultoj tački“.

Često se kaže da bi jednostavna definicija identiteta glasila odgovor na pitanje „Ko sam?“, a isto se proteže duž cijelog teksta romana koji je korpus ovog rada. Naime, al-Sa‘dāwī nam kroz tekst romana „Žena na nultoj tački“ daje jedno originalno svjedočanstvo o katarzi i o mogućnostima žene da razvija i promišlja vlastiti identitet unutar zadanih rodničkih okvira i društvenih ograničenja s kojima se susreće.

Formiranje ženskog identiteta se bez izuzetka dotiče pojma spola i roda, te tako sa pojavom feminizma i većom osviještenosti žena, dolazi do isplivavanja na površinu ovog pitanja. Pišući o ovim temama, žene su nastojale svijetu dati do znanja koliko je za njih ovo bitno, te istaći razlike. Naime, dotad je bio važeći koncept po kojem je rod definisan spolom. „Feministički pokret je ženama svakako izborio mnoga prava i slobode, ali i najbitniju spoznaju – onu o važnosti razumijevanja konstruiranosti nekih temeljnih kategorija identiteta kao što su spol i rod.“³² Rasprave na ovu temu kao i opći društveni angažman žena, a uz dodatni podsticaj slavne Simone de Beauvoir i njene riječi: „Ženom se ne rađa, ženom se postaje“, izražena je ova pojava i praksa, te se zahtijeva odvajanje spola i roda pri čemu je spol biološka kategorija, a rod kulturološka i kao takva se može birati. Pojednostavljeno

³⁰ Vidjeti opširnije: Jasmina Lukić, „Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama“, u *Sarajevske Sveske*, br. 02, 2003.

³¹ Iyabode Nwabueze, „Nawal El Saadawi and the Woman Question“, u *Journal of English Language and Literature*, Vol. 2, No. 1, 2014.

³² Martina Perić, „Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinom romanu *Kamen na cesti*“, u *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, Vol. 43 (214) No. 4., 2010., str. 45.

kazano, a što ćemo demonstrirati kroz opise odnosa između likova romana koji je korpus ovog rada, patrijarhalni sistem podrazumijeva da su žene prirodno podčinjene muškarcima zbog svog spola dok su rodne uloge nametnute u tom društvenom sistemu, tj. kada biće pripada određenom spolu onda i njegovo ponašanje mora biti usklađeno s tim.

Rod je ključna dimenzija identiteta te podrazumijeva društvene razlike između žena i muškaraca, uključujući i biološke, odnosno spolne razlike.³³ Ta kategorija roda prema stavovima feministkinja teoretičarki nije čvrsta, stabilna ili nepromjenjiva kategorija, već je podložna promjeni. Prema Virginiji Woolf, rod nije suštinsko određenje našeg identiteta, već je pozicija koja je historijski određena jednim simboličkim poretom kojim društvo samo sebe reproducira.³⁴

Fokus analize u ovom radu jeste kategorija roda kao jedne od glavnih odrednica identiteta svakog pojedinca, te patrijarhalni sistem i njegova uloga u načinu oblikovanja ženskog identiteta po društveno prihvatljivom modelu. Svako odstupanje od tog ustaljenog modela vodi do marginalizacije jedinke. Posmatrane tačke putem kojih se reprezentuje identitet glavne junakinje romana jesu: patrijarhalno poimanje porodice i odnosa među članovima iste, braka i ženine uloge u tome, isticanje ženske spolnosti i tjelesnosti kao bitne odrednice Firdausinog identiteta, te pronalazak mogućih načina samoostvarenja uprkos strogom sistemu.

Dakle, roman će se iščitati u kontekstu ispitivanja patrijarhalnog sistema i njegovog načina funkcionisanja, kao i ženine rodne uloge u okviru tog režima, ali i u smislu oblikovanja identiteta glavne junakinje kada ona bježi tom ustaljenom patrijarhalnom poretom.

4.2. Stege odrastanja u patrijarhalnoj porodici

Prema američkoj feministkinji i aktivistkinji Kate Millet patrijarhat predstavlja primarni oblik društvenog porobljavanja, u kojem se nejednakost među ženama i muškarcima prihvata kao nešto prirodno, a osnovni oblik u kojem se vrši takva neravnopravna podjela predstavlja porodica, uz podršku sistema obrazovanja. U porodici uvijek dominira muškarac, a što proizlazi iz činjenice da je ekonomska moć u njegovim rukama, s obzirom da je on taj koji

³³ Branka Galić, „Seksistički diskurs rodnog identiteta”, u *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline*, god.13, br. 3-4, Zagreb, 2004., str. 305.

³⁴ Zdenko Lešić i drugi, *Suvremena...*, op. cit., str. 424.

zarađuje, dok ženin rad nema tržišnu vrijednost.³⁵ Navedeno je u potpunosti ilustrirano kroz opise glavne junakinje romana „Žena na nultoj tački“.

Patrijarhat kao tradicionalni koncept odgoja utvrđuje osobine koje pripadaju muškarcima i osobine koje pripadaju ženama. Bilo kakvo odstupanje od utvrđenih osobina nailazi na osudu. Uloge se definišu tokom djetinjstva, dakle odgoj je najvažniji i najuticajniji. U takvom jednom patrijarhalnom sistemu žena se odgaja prema načelima uspostavljenim od strane muškaraca.

Tako postoje autori koji zaključuju da i danas, u modernom svijetu, najveću prepreku većem uključivanju žena u javni život predstavljaju specifičnosti arapskoga društva od kojih se ističu patrijarhalni odnosi: „Patrijarhalni odnosi ostatak su tradicionalnoga arapskoga društva gdje su žene podčinjene muškarcima te su vezane uz dom i brigu za obitelj. Upravo to je i uzrokovalo smanjeno djelovanje žena u javnom društvenom životu, posebno u obrazovanju.“³⁶

Mnogi će kazati kako je porodica kao najstariji oblik zajednice i temelj postojanja najznačajnija društvena institucija, te da se upravo u njoj čovjek formira kao ličnost. Bitno je naglasiti da je porodica zapravo preslika stanja u društvu i vrijednosti koje su u tom društvu na snazi, posebno u patrijarhalnim sredinama³⁷.

Naime, kada je u pitanju odrastanje Firdaus u njenoj porodici, ona se, kao i druga ženska djeca, suočava sa diskriminacijom od samog čina rođenja, s obzirom da su muška djeca više željena. Firdausina braća i sestre „su se s proleća množili brzo kao opadalo perje, a leti slabili, topili se i umirali jedno za drugim. Kada bi umrla devojčica, otac je večeravao, majka mu je prala noge, a zatim je odlazio na spavanje kao i svake druge večeri. Kada bi umro dečak, otac je tukao majku, pa večeravao i odlazio na spavanje.“³⁸ Iz navedenog se da ustanoviti u kojoj mjeri od samog čina rađanja patrijarhalno društvo ima manja očekivanja od žena, te na koji način Nawāl ovim opisima podupire feminističku teoriju, a što se manifestuje u opisu odnosa oca glavne junakinje prema smrti/gubitku ženske djece. On naime tuče majku kada im umre sin, ali kada je u pitanju kćerka, otac kao da tome i ne pridaje nikakvu pažnju. Ovo nam otkriva koliko duboko je u društvu ukorijenjena diskriminacija prema spolu.

³⁵ Isto, str. 428.

³⁶ Mirko Lukaš, Darko Samardžić, „Društveni utjecaji na obrazovanje žena u arapskim državama“, u *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, Vol. 63 No. 4, 2014., str. 603-626.

³⁷ Martina Perić, *Problematizacija ženskog roda...*, op. cit., str. 35.

³⁸ Nual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 25-26.

4.3. Odnos majka – kćerka

Bekić tvrdi da je ženska briga o djeci dio kulture svakog društva, a da muška kultura rado održava ovakvu sliku, jer njome ima kontrolu nad ženom. Iz tog je razloga ženi/majci dodijelila prostor moći – kuću, što uključuje porodicu i dijete o kojem se brine, a koji je, ustvari, podložan muškoj kontroli javnog prostora.³⁹ Biti nečija majka ili kćerka ne opisuje nečiji stalni identitet, već relacijski odnos koji se mijenja s vremenom. Taj odnos je vjerovatno jedan od najstarijih i najtrajnijih. Emocionalni odnos između majke i kćerke utiče na razvoj kćerke.

„U patrijarhalnim društvima očiti su načini na koje je ženin identitet povezan s dužnostima prema državi, suprugu i dužnostima majke prema djeci i obitelji u heteroseksualnoj porodici. Njezina se vrijednost, tj. njezin identitet „mjeri“ uspješnošću u ovim domenama. Feminizam, pak, ukazuje na potrebu dekonstrukcije takvog identiteta i usmjeren je k oslobađanju žena stvaranjem novog identiteta koji uključuje slobodu i samosvojnost svake pojedine žene.“⁴⁰

Kada je riječ o odnosu spol-rod, spol je biološka kategorija, dok je rod društveno uslovljen, tj. njega ne kreira biologija i promjenjivog je karaktera. Žena se može roditi ženskog spola, ali to nužno ne znači da će imati i društveno kreirane karakteristike ženskog spola. Bitna determinanta koja određuje identitet naše glavne junakinje jeste rodna – to jest, ona je žensko, ali se istovremeno ne uklapa u utabana polja ženskog roda unutar patrijarhalnog sistema. S druge strane, njena majka je i rodno i spolno žensko. Ona predstavlja sve ono što je žena u patrijarhalnom sistemu. Njeno majčinstvo ilustruje dihotomijske parove proistekle iz patrijarhata: slabost/jakost, podređenost/dominacija i sl. Od majke u patrijarhatu se očekuje da ispunjava potrebe drugih ljudi. Njena je obaveza da konstantno ima razumijevanja za druge, ali da istovremeno ignoriše vlastite potrebe, što je u romanu „Žena na nultoj tački“ dočarano na primjeru Firdausine majke.

Odrastanje djevojčice Firdaus će obilježiti jedan svirep čin - sakaćenje spolnog organa, što je uobičajena praksa u mnogim zemljama svijeta, ali najviše u afričkim⁴¹ i obavlja se zbog

³⁹ Irena Bekić, *Majke i kćeri*, Udruga za razvoj i promociju umjetnosti i kulture 90-60-90, 2012, <http://udruga906090.org/wp-content/uploads/2014/11/Majke-i-kceri-final.pdf>, 03.05.2021.

⁴⁰ Sofija Vrcelj, Marko Mušanović, *Kome još (ne) treba feministička pedagogija?!*, Hrvatsko futurološko društvo, Rijeka, 2011., str. 15.

⁴¹ U zemljama kao što su Djibouti, Egipat, Somalija, Eritreja, Mali i Sudan ova je praksa široko rasprostranjena: više od 90% djevojaka prolazi neki oblik sakaćenja genitalija, postotak opada na 50% u zemljama središnje

kulturoloških razloga. „Riječ je o svim postupcima koji uključuju djelomično ili potpuno odstranjivanje vanjskih ženskih genitalija ili drugim oblicima ozljeđivanja ženskih spolnih organa iz nemedicinskih razloga.“⁴²

Motiv vršenja ovakvih postupaka jeste poštivanje tradicije i njenih vrijednosti, i uglavnom se ove pojave opetuju u siromašnim društvima, među članovima niskog stepena obrazovanja. Genitalno sakaćenje se smatra pripremom djevojke za odrastanje i brak. Posljedice su brojne, kako fizičke, tako i one psihičke.

Zabrinjavajuća je činjenica da ovaj čin obavljaju starije žene nad djevojčicama, a naročito kada se uzme u obzir da su i one same prošle kroz istu torturu. Firdaus je u ranom djetinjstvu podvrgnuta genitalnom sakaćenju, navodeći kako je njena majka „dovela ženu koja je donela nožić, ili možda žilet. Zatim su odsekle komadić mesa među mojim butinama.“⁴³

Kasnije će Firdaus primijetiti kako je taj monstruozi postupak ostavio traga na njen cjelokupan budući život: „Sklapala sam oči pokušavajući da prepoznam isti užitak, ali uzalud. Kao da je ono mesto iščezlo. Kao da će taj deo mog bića za mene zauvek ostati skriven.“⁴⁴

Ovaj događaj je jedan od ključnih pokazatelja same biti problema patrijarhalnog sistema. Naime, ovdje vidimo kako Firdausina majka prvenstveno igra naučenu ulogu žene, žene koja mora zaštititi čast svoje kćerke, žene koja robuje tradiciji i žene koja potiskuje osjećaje blagosti i milosti prema vlastitom djetetu kako bi ispunila zahtjeve patrijarhalnog društva. Žena se posmatra samo na nivou tjelesnosti, te biva prezentovana samo kroz njen tjelesni identitet (iako se rod ne može definisati samo na ovom jednom nivou, već se prožima sa drugim identitetima - rasnim, klasnim, nacionalnim i sl. što hoće kazati da su žene vrednovane samo na osnovu svog vanjskog izgleda, tj. spola.

Pasivan i podređen položaj Firdausine majke će se dodatno potkrijepiti kroz njen odnos sa Firdausinim ocem, o čemu će biti riječ u nastavku ovog rada.

Afrike, a svega 5% iznosi u Kongu i Ugandi. (Prema: Barbara Herceg Pakšić, Eugen Jakopović, „Sakaćenje ženskih spolnih organa: pojavni oblici, medicinska obilježja i kaznenopravna regulacija“, u *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, Vol. 31, No. 2, 2015., str. 213.)

⁴² Barbara Herceg Pakšić, Eugen Jakopović, „Sakaćenje...“, op. cit., str. 212.

⁴³ Nual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 20.

⁴⁴ Isto, str. 22.

4.4. Muško – ženski odnosi

Za pravilno odrastanje i razvoj zdrave ličnosti ključnu ulogu igra porodica. Ako porodica u kojoj dijete odrasta ne pruža dovoljnu podršku, razumijevanje, ljubav, ako se ne gaji bliskost među članovima te porodice, vrlo je vjerovatno da će dijete steći niz problema koji će imati uticaja na njegov dalji život, te će teško moći razviti i održavati zdrave odnose s drugim ljudima.

Tako će biti i kod naše protagonistkinje Firdaus, koja svjedoči nasilju kojeg njen otac sprovodi nad njenom majkom, te će tako za svog oca konstatovati: „Otac mi je bio siromašan seljak koji nije znao ni da čita ni da piše. Jedino što je znao bilo je da obrađuje zemlju, da proda otrovanu kravu pre nego što uginu, da proda svoju kćer dok je još devica, da pokrade susedovo polje pre nego što ovaj pokrade njegovo, da se presamiti nad rukom seoskog starešine kao da će je poljubiti, i da mlati svoju ženu svake večeri dok ova ne progrize zemljani pod.“⁴⁵, što govori o tome kako i na koji način je doživljavala svoga oca i porodicu u kojoj je odrasla. Prikazujući lik Firdaus, kojoj nedostaje majka u životu, Nawāl ističe važnost majke, ali i porodice, te primjećujemo kako se neimanje roditeljske potpore negativno odrazilo na njen život.

„Jedna od osnovnih pretpostavki patrijarhata bila je da muškarac raspolaže ženskim tijelom i svim njegovim proizvodima, dok je funkcija žene da sprovede ono za šta je biološki determinisana i da svoje proizvode svojevolumno podari muškarcu.“⁴⁶ Važno je naglasiti kako „Žena na nultoj tački“ portretira da je život žene u potpunosti kontrolisan od strane muškarca. Žena/majka postoji samo kako bi zadovoljila potrebe muškarca/oca. Tako će Firdausina majka u slučaju kada nije bilo dovoljno hrane, radije ostaviti gladnom sebe i djecu, ali nikada svog supruga, te se Firdaus prisjeća: „Njegovu hranu majka je skrivala od nas u udubljenju u pećnici. On je sedao i jeo sam, dok smo ga mi posmatrali. Jednom sam posegnula za njegovim tanjirom i dobila udarac po ruci. Od gladi nisam mogla ni da zaplačem.“⁴⁷ Egocentričnost njenog oca nadilazila je glad djece, pa čak i njihovu smrt. Takva razmišljanja podsjećaju nas na same početke feminizma i poznatu feminističku teoretičarku Simone de Beauvoir i njeno djelo „Drugi spol“, te stav da žena u muškom svijetu stiče tzv. ženske attribute s kojima nije

⁴⁵ Isto, str. 19.

⁴⁶ Lidija Vasiljević, „Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva“ u: *Neko je rekao feminizam?*, Artprint, Novi Sad, str. 101.

⁴⁷ Nawal El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 26.

rođena: pasivnost, zavisnost od muškarca, inferioran položaj, te da je muškarac Subjekt, on je Apsolut, dok je žena Drugo.⁴⁸

Analizirajući korpus ovog rada, uočavamo koliko je odnos između pojmova spola i roda esencijalan za razumijevanje ne samo odnosa između muškaraca i žena nego i načina na koji se ženskost i muškost shvaćaju u društvu. Naime, s obzirom na sve limite dirigovane od strane patrijarhata, mogućnosti samoostvarenja žene su reducirane. Tako Firdaus oduvijek želi da se obrazuje, ali zbog toga biva ismijavana:

- „A šta ćeš ti u Kairu, Firdaus?, upitao bi je njen amidža.
- Ići ću u al Azhar, odgovarala sam, ući ću kao i ti.

On se smejao i govorio: U al Azhar idu samo muškarci.“⁴⁹

Bez obrazovanja žena nema mogućnost postati finansijski nezavisna. Društvo ženi dopušta da se ostvari samo kroz kućni odgoj, bračni život i posvećenost porodici. Sve ostale želje ili ambicije žene koje ne spadaju u navedeno, postaju problematične.

Specifičnost odrastanja u Firdausinoj porodici jeste jasna podjela rada u kojoj je muška osoba u privilegovanom položaju, dok je žena bila na nižoj ljestvici što je podrazumijevalo da je njena uloga rađanje mnogobrojne djece i obavljanje kućnih poslova, uz činjenicu da joj ni pronalazak posla nije bio dozvoljen te je samim tim zbog nemogućnosti privređivanja porodičnom domaćinstvu bila u zavisnom položaju. U vezi sa rodno nametnutim ulogama, Joan Wallach Scott ističe kako se „rodom bilježe i društveni odnosi među spolovima, ali i da se rod odnosi na kulturne konstrukcije, tj. društveno oblikovanje ideja o odgovarajućim ulogama za žene i muškarce. Rod je prema ovoj definiciji društvena kategorija nametnuta spolno obilježenu tijelu.“⁵⁰

Kada je riječ o rodu, biologija i način na koji živimo međusobno su usko povezani, ustvrdiće Galić, te je stoga prilikom izučavanja teorije roda nemoguće odvojiti biološku od društvene komponente.⁵¹ Prirodna biološka razlika među muškarcima i ženama prvobitno je dovela i do podjele rada, te su tako žene zbog svoje reproduktivne funkcije tj. rađanja bile vezane za kuću i djecu, dok su muškarci toga bili oslobođeni i bili su aktivniji kada je u pitanju posao tj.

⁴⁸ Zdenko Lešić i drugi, *Suvremena...* op. cit., str. 425.

⁴⁹ Isto., str. 23.

⁵⁰ Joan Wallach, Scott, *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb, 2003., str. 51.

⁵¹ Branka Galić, *Seksistički diskurs...*, op. cit., str. 306.

zaposlenje. Ta raspodjela moći među spolovima se ogledala kroz sve aspekte društva, počevši od kuće, porodice, domaćinstva, vlasti, politike, kulture, dakle kroz sve mehanizme i institucije.

Feminizam je taj koji je doprinio i pružio podršku ukidanju spolne diskriminacije i podjele društva po tom osnovu, te tako „Feminizam trećeg vala“ koji započinje krajem 80-ih godina dvadesetog stoljeća i razvija se i danas, redefinira različite identitete, te dekonstruiše spolnu razliku uz tvrdnju da ne postoje samo dva spola, nego mnoštvo spolova i seksualnih identiteta koje nije potrebno statički definirati.⁵²

Međutim, izvještaji pokazuju da je i u 2013. godini na području arapskog regiona procenat zaposlenih žena i dalje nizak, te da je tržište uvjetovano spolom, što znači da žene ne obavljaju iste poslove kao muškarci, a i kada je to slučaj, onda su manje plaćene u odnosu na muškarce.⁵³

Kućni poslovi, odgoj djece i pokoravanje mužu kao glavni ženski zadaci su nešto čemu su i ženska djeca bila učena od malih nogu: „Kada sam dovoljno ojačala, otac mi je stavio krčag u ruku i naučio me kako da mu perem noge. Tako sam preuzela majčinu ulogu“, uočiće Firdaus. Na ovaj način se kroz instituciju porodice vršio prijenos zadataka sa generacije žena na generaciju žena, čime bi se osiguravao kontinuitet u izvršavanju rodno podijeljenih poslova. Dakle, tako će Firdaus već kao dijete spoznati da se svijet dijeli na muški i ženski te na takvoj podjeli graditi svoj identitet i kroz spol/rod shvatiti što znači biti društveno prihvaćen ili odbačen. Ovim se potvrđuje teza da je rano djetinjstvo ključno za identifikaciju djeteta, te da djeca formiraju vlastiti identitet oponašajući najbližeg, najčešće roditelja, kako je to bilo i u slučaju Nawāline junakinje.

⁵² Sofija Vrcelj, Marko Mušanović, *Kome...*, op. cit., str. 36.

⁵³ Vidjeti opširnije: Stephanie Jung i drugi, Center for Women (ECW) u Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), *Against Wind and Tides: A Review of the Status of Women and Gender Equality in the Arab Region (Beijing +20)*, United Nations, New York, 2016, str. 40-43.

4.5. Bračna tortura

Galić tvrdi kako su najčvršći temelji na kojima počiva patrijarhat sadržani u kontroli muškaraca nad ženskim radnim procesom te u ograničavanju ženske seksualnosti, kao i da je monogamni heteroseksualni brak najefikasniji oblik koji muškarcima dopušta da imaju kontrolu nad oba navedena područja.⁵⁴ Upravo sprovođenje jedne takve kontrole muškarca nad ženom ilustruje brak na koji Firdaus biva primorana.

Nerijetko djeca žrtve ili očevici fizičkog nasilja okončavaju u vezama gdje su oni ili zlostavljači ili žrtve novog nasilja, te stoga neće iznenaditi kada Firdaus završi kao žrtva u nametnutom braku sa šejh Mahmudom. Naime, rana udaja je česta pojava u Africi. Tako su i Firdaus, uprkos njenom protivljenju i želji za obrazovanjem, udali za šejh Mahmuda, kojem je u trenutku kada su se vjenčali bilo šezdeset, a njoj još ni devetnaest godina.

Od prvih dana braka, muž pokušava da je podčini, kontroliše, pokori, očekujući ženu bez vlastitog identiteta, prava, mišljenja ili stava: „Po ceo dan sledio me je po kući i motrio na mene dok sam u kuhinji kuvala i prala. Ako bi mi iz ruke iskliznula kutija sapuna u prahu i iz nje se prosulo nekoliko zrna, skakao je sa svog mesta i grdio me zbog nemarnosti. Ako bih malo jače pritisnula kašikom uzimajući maslo za kuvanje, izdirao se na mene skrećući mi pažnju na to da maslo nestaje iz kutije brže nego što bi trebalo. Pre nego što bi đubretaru dao kantu za smeće, dobro bi je pretražio. Tako je jedanput pronašao ostatke hrane i počeo da urla tako glasno da su ga čule i komšije. Od tada je počeo da me tuče, s razlogom i bez razloga.“, tumači Firdaus.

Sa ovako postavljenim nezdravim temeljima, za Firdaus brak postaje jedno mračno iskustvo, poput tamnice bez izlaza. Negativni aspekt te zajednice pojačava činjenica da žena u patrijarhalnoj ideologiji ima cijenu – s obzirom da Firdaus u brak nije stupila svojevolejno, već kao rezultat dogovora njenog amižde, njegove supruge i šejh Mahmuda, uz novčanu naknadu.

U toj bračnoj vezi, Firdaus proživljava verbalno, fizičko i psihičko nasilje. Kada ju je jedanput brutalno pretukao do te mjere da su joj lice i tijelo bili u ranama, otišla je do svog amidže, koji je zapravo, na nagovor svoje supruge i dogovorio taj brak: „Međutim on mi je rekao da svaki

⁵⁴ Branka Galić, *Seksistički...*, op. cit., str. 307.

muž udara svoju ženu, a njegova mi je žena rekla da je moj stric tuče.“⁵⁵, ispričaće Firdaus, a amidža će je vratiti u kuću njenog muža, koji je u tom trenutku upravo ručao, te je kasnije i večerao sam, ne upitavši je da li je gladna.

Sutradan za doručkom Firdaus je zbog gladi željela da jede pod svaku cijenu, te je baš u trenutku kada je uzela zalogaj hrane da ga stavi u usta, njen muž skočio i zagalamio rekavši da treba da joj bude jasno da je on jedini koji je može hraniti, s obzirom da su je vratili iz amidižine kuće i pitavši zašto ga izbjegava i zašto okreće lice od njega svaki put kada joj se približi – iako ga je ona izbjegavala zbog očiglednog razloga: „Ispod donje usne imao je veliku oteklinu usred koje se nalazila ranica koja je ponekad bila suva, a ponekad su iz nje, kao iz slavine, curile kapi crvene poput krvi, ili žućkaste kao gnoj. Kada je ranica bila suva, dopuštala sam mu da me poljubi. Osetila bih kako mi njegova otekline dodiruje usne i lice poput kese pune ustajale vode, ili masti. U danima kada ranica nije bila suva okretala sam od njega nos i usta, jer se iz otekline širio zadah sličan smradu uginule psine.“⁵⁶

Međutim, ovaj put kada se nakon svog glasnog monologa obrušio na Firdaus „kao pobesneta džukela“⁵⁷, iz ranice na oteklini curio mu je gnoj, ali ona nije okrenula glavu: „Moje lice ostalo je pod njegovim licem, moje telo pod njegovim telom, pasivno, bez otpora, nepokretno, beživotno, kao da je mrtvo, kao da je komad nameštaja ostavljen po strani ili par cipela izuvenih i zaboravljenih pod stolicom.“⁵⁸ Kod Firdaus u ovim trenucima vidimo reakciju žrtve, kada se njihov identitet u potpunosti raspada nakon proživljenog traumatičnog iskustva.

Ovaj čin se ne može nazvati nikako drugačije, osim silovanjem, ali je ovdje bitno istaći kako je to društveno odobreno silovanje, s obzirom da to društvo i tadašnji patrijarhalni sistem gorljivo zagovaraju apsolutna prava muža nad ženom. Važne su njegove potrebe, a žena je tu samo kako bi ih zadovoljila, i nema pravo da razmišlja o svojim potrebama, kako emocionalnim tako niti fizičkim. Čestita žena se ne žali na svoga muža. Ona je obavezna na potpunu poslušnost. Firdaus mora prihvatiti da joj nije dozvoljena jednakopravnost sa mužem, te da je ona tu samo kako bi mu pomogla da on živi svoj život.

Prema Galić, patrijarhalnost se provlači i kroz državu i kroz vlast, ženama i muškarcima se ne omogućava jednak pristup, a država nejednakosti ne umanjuje, već ih podržava. Tome svjedočimo kroz različite oblike primjene sile, nasilja i zlostavljanja nad ženama, unutar i

⁵⁵ Nual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 52.

⁵⁶ Isto, str. 51.

⁵⁷ Isto, str. 53.

⁵⁸ Isto.

izvan braka, kao direktnim sredstvima patrijarhata kojeg se na taj način legitimira, a ne sankcionira.⁵⁹ Na istom insistira i al-Sa‘dāwī kada u romanu portretira odlazak Firdaus iz muževe kuće, tražeći izlaz kada ju je šejh Mahmud slijedeći put istukao svojim teškim štapom tako da su joj i iz ušiju i iz nosa potekla krv, Firdaus je napustila njegovu kuću: „Hodala sam ulicom natečenih očiju i lica punog modrica, ali me niko nije primećivao“⁶⁰ što će kazati da žena nad kojom je izvršeno nasilje u jednom takvom sistemu nema podršku društva, okoline, niti vlasti.

4.6. Odnos prema tjelesnosti

Kada je siluje njen muž Mahmud, Firdaus osjeća kao da ne postoji, kao da je nema. Gubitkom kontrole nad vlastitim tijelom, Firdaus gubi i identitet. Njeno tijelo će zauvijek ostati obilježeno tragovima muških tijela, više neće u potpunosti biti njeno.

Kada je u pitanju problem tjelesnosti, od njenog definisanja kreće i razlikovanje roda i spola.

Tijelo nije isključivo pitanje anatomije. Tijelo je polje koje osim organsko-fiziološke razine pojeduje i simboličku, identitetnu, kulturnu i političku dimenziju.⁶¹

Kada je riječ o Firdaus, njeno tijelo pripada drugima, njen suprug, a i drugi poslije ga uzimaju nasilno i protiv njene volje: „On bi se vratio usred noći, grubo me otkrio, ošamario i legao preko mene. Nisam otvarala oči. Ostavljala sam svoje nepokretno telo pod njegovim, bez želje, bez užitka, bez bola, bez ičega. Mrtvo telo, telo bez život, kao komad drveta, kao čarapa ili cipela.“⁶² Neprestano silovanje i udarci jedni su od ekstremnih oblika nasilnoga raspolaganja tijelom. U romanu se oduzimanje kontrole nad vlastitim tijelom očituje na različite načine kao što su zatočenost, nedostatak higijenskih uvjeta, glad, hladnoća...

Zaključujemo kako vlasništvo muškaraca nad ženinim tijelom nije samo slučaj u braku, tj. u kući, u privatnoj sferi, već i u javnoj. Muškarci uzimaju ženino tijelo bilo da je ona službenica ili prostitutka. I svi oni koji su posjećivali prostitutke su bili oženjeni, što naglašava kako muškarac sebi daje za pravo da traži svoje zadovoljstvo i mimo vlastite supruge. S druge

⁵⁹ Branka Galić, *Seksistički...*, op. cit., str. 307.

⁶⁰ Nual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 53.

⁶¹ Vidjeti opširnije: Natko Kobučar, *Humanistički orijentirana anatomija*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2009.

⁶² Nual El Sadavi, *Žena...*, op. cit., str. 58.

strane, zbog genitalnog sakaćenja pretrpljenog u djetinjstvu, Firdaus nema pravo na to zadovoljstvo. I bez obzira na tu činjenicu, muškarac klijent Firdaus kao prostitutki nameće osjećaj stida i manjak poštovanja, što će nju natjerati da potraži posao službenice u jednoj velikoj kompaniji. Međutim, ona će tu shvatiti kako žena jednako robuje muškarcu, bilo da je službenica ili prostitutka: „Shvatila sam da se službenica više plaši za svoju službu nego prostitutka za svoj život. Službenica je u strahu da ne izgubi posao i ne postane prostitutka, a ne zna da je život prostitutke mnogo vredniji od njenog života. Taj imaginarni strah ona plaća svojim životom, zdravljem, telom i umom. Onim što je najskuplje plaća ono što je najjeftinije. Bilo mi je jasno da smo sve mi prostitutke sa različitim cenama, a skupa je prostitutka uvek bolja od one koja je jeftina.“⁶³ Ona će ukazati na ove dvostruke standarde u društvu izjavljujući da ona nije prostitutka, ali da su je njen otac, amidža i muž od početka podučavali da to postane.

U prostituciji, žena je objekat, i njihova tijela su komercijalizovana. Posmatranje ženskog tijela kao sredstvom trgovanja jedan je od brojnih načina stereotipiziranja žene.⁶⁴ To potvrđuje i Firdausin podvodač: „Moj kapital su ženska tela. Ne mešam ljubav i posao.“⁶⁵ Dakle, za muškarce Firdaus je metafora tijela. Objektivizirana je i vrijednost joj se mjeri na osnovu dijelova tijela. Ona ne vrijedi ništa ako nije sposobna biti instrumentom užitka za muškarce. Firdaus se guši u normama društva u kojem živi, i u kojem se bori za pronalazak identiteta putem prostitucije u kojoj vidi put do slobode. Njena odlučnost da ide do kraja ide u prilog stavu da se ne boji muškaraca. U konačnici će da sruši stalne i dominantne norme društva te da ona bude ta koja će svojim tijelom početi da dominira nad muškarcima. Njen karakter je prikazan kao preobraćenje žene koja je spremna upotrijebiti svoje tijelo zauzvrat, a ne dopustiti da ono bude alat kojeg će muškarci iskoristavati. Međutim, Firdaus neće biti sretna kao prostitutka, jer i u toj situaciji njena konačna sloboda je u podređivanju muškarcima.⁶⁶

Firdaus je zbunjena, ona ne zna šta znači biti žena – da li je to ono što je njena majka bila, da li je to biti prostitutka, da li je to lažna ljubav koju joj je Ibrahim pokazao, da li je to slobodna službenica koju će svi juriti? Sva ova pitanja je guraju ka uništenju njenog tijela, jer joj unutrašnjost nije mirna. Bijesna je kada joj podvodač kaže da ne postoji žena koja se može

⁶³ Isto, str. 85.

⁶⁴ Bilal Ahmad Dar, “Gendering the Self: A Thematic Study of Nawal El Saadawi’s *Woman at Point Zero*”, *New Man International Journal of Multidisciplinary Studies*, Vol. 5, Issue 2, 2018., str. 14.

⁶⁵ Nawal El Sadawi, *Žena...*, op. cit., str. 103.

⁶⁶ Munazza Yaqoob, Sonia Irum, “*My death means their life*”: *A Feminist Study of Body and Soul in Nawal El Saadawi’s Woman at Point Zero*, International Islamic University Islamabad, Pakistan & University of London.

sama zaštiti, bijesna je kada spozna da je okružen prijateljima u vlasti, u policiji, i da je prisiljena da mu robuje. Svoj mir će dobiti tek kada ga ubije. Ona poručuje nasilnicima da je neumorna, i da šta god da se dogodi, njena duša će ostati slobodna. Također je glas podrške ženama koje trpe torturu patrijarhalnog sistema, i izaziva ih da se oslobode.

Možemo kazati da autorica u romanu “Žena na nultoj tački” na neki način naglasak stavlja na identitet i tijelo, pritom ukazujući na društvene probleme u kojima osobe gube identitet i pravo na sebe. Najprije treba istaći da je Firdaus kao djevojčici nasilno oduzet jedan komadić tijela. U daljem toku romana jasno se opisuje kako neko drugi upravlja tijelom glavne junakinje. Na kraju se Firdaus činom ubistva oslobađa terora nad svojim identitetom.

ZAKLJUČAK

Nawāl al-Sa‘dāwī zasiugurno je jedna od najznačajnijih autorica koja je ne samo svojim pisanjem, već i aktivizmom i borbom za ljudska prava ostavila neizreciv trag sa sociološkog i književnog aspekta. Siromaštvo, nasilje u porodici, genitalno sakaćenje žena, brak, incest, prostitucija, patrijarhat i ženska seksualnost ističu se kao glavni motivi u književnom opusu al-Sa‘dāwījeve, a s čim se susrećemo i u djelu „Žena na nultoj tački“ („al-Mar'a ‘ind nuqta al-šifr“) u kojem Nawāl svojim pisanjem manifestuje načela feminističke teorije.

Radom smo nastojali prezentovati načine i sredstva kroz koja je žena obilježena, potlačena i stereotipizirana, a na temelju Nawālinog opisa patrijarhalnog društva u gore navedenom djelu. Oslikani su nam različiti nivoi ugnjetavanja žene, počevši od onih na ekonomskom i obrazovnom nivou, a potom i do onih najbizarnijih koji se tiču psihičkog i fizičkog zlostavljanja.

Koncept patrijarhalnog društva se u radu dokazuje time što je muškarcu dodijeljena uloga moći, dok je ženino učešće ograničenog karaktera i reducirano samo na privatni aspekt života. Na primjeru glavne junakinje Firdaus i supruge njenog amidže zaključujemo da je žena inferiorna bez obzira kojoj klasi društva pripadala, da li bila siromašna ili imućna. Prezentovani su nam različiti mehanizmi moći muškaraca, od porodice, ulice, posla pa sve do javnih institucija. Otkrivamo kako su sve sfere života pod kontrolnim mehanizmima muškaraca, te da im je cilj spriječiti osamostaljivanje žene i njenu finansijsku nezavisnost, posmatrajući ženu samo na nivou tjelesnosti. Nadalje, žena bračnim ugovorom postaje vlasništvo muža, a ujedno se otvaraju i pitanja bračnog silovanja. Smatramo da se autorica ovim djelom bazirala na dokazivanje inferiornog položaja žene od samog njenog dolaska na ovaj svijet, što nam potvrđuju citati o odnosu oca prema smrti ženskog naspram muškog djeteta. Pored ove neravnopravnosti, svjedočimo kako se obrazac ponašanja majke prenosi na kćerku, a ta uloga je svedena isključivo na kućanske poslove i ulogu majke, finansijski ovisnu o ocu. Dalje se podređeni položaj žene u imenovanom djelu dokazuje kroz neželjenu udaju i torturu koju taj brak nosi sa sobom.

S druge strane, otklon od patrijarhata vidljiv je u pitanjima elemenata nezavisnosti do kojih doseže glavna junakinja i kojima se oslobađa stega nad svojim identitetom. Dakle, autorica je nastojala staviti naglasak da je glavna junakinja aktivan lik koji diže pobunu protiv strogo

režima u kojem se našla. te uspijeva osigurati finansijsku nezavisnost, ali je ona kratkog daha, uzrokovano korumpiranim sistemom kojim upravljaju moćni muškarci.

U posljednjem pokušaju suprotavljanja robovanju i sa namjerom konačnog oslobađanja straha, glavna protagonistkinja će dospjeti u zatvor. Iako će fizički biti zatvorena, njen duh će biti slobodan.

Autorica je željela istaći da glavni lik Firdaus jedino odabirom smrti kao svojom konačnom odlukom na neki način dokida pravilima superiornijih tj. muškarcima. Smrt je jedina opcija za povrat vlastitog tijela.

الملخص

يتناول هذا البحث الأدب السوي في كتاب امرأة عند نقطة الصفر لنوال السعداوي.

السعداوي إحدى من أشهر روايات المؤلفة و هي طبيبة مصرية، مدافعة عن حقوق الإنسان بشكل عام وعن حقوق المرأة بشكل خاص كما اشتهرت بمحاربتها لظاهرة ختان الاثا. ونوال أشهر من نادى بتحرير المرأة من قيودها، ومن جهر بالعصيان لما سمته المجتمع الذكوري.

يتناقش هذا البحث أشكال قهر الرجل للمرأة جسديا ونفسيا وذلك من خلال شخصية محورية رواية امرأة عند نقطة الصفر وهي فردوس التي أمضت حياتها متخبطة بين شخصيات مشوهة ومريضة ومزدوجة المعايير في كل ما يخص العلاقات الانسانية على كل مستوياتها.

الرجل - كما تظهره الرواية - يهيمن بقوته على المرأة ، و يفرض عليها ما يريد والفضل في ذلك يعود إلى قوته الجسدية.

و نهاية ظنت فردوس في جميع الرجال الذين قابلتهم لم يرووا فيها غير جسد متحرك.

IZVOR I LITERATURA

IZVOR

- El Sadavi, Nauval, *Žena na multoj tački*, Plavi jahač, Beograd, 2009.

LITERATURA

- 'Afif, Farraj, *Al-Ḥurriyya fī adab al-mar'a*, Dār al-Fārābī, Beirut, 1977.
- Amireh, Amal, *Framing Nawal El Saadawi: Arab Feminism in a Transnational World*, Signs: Journal of Women in Culture and Society, Vol 26, No 1, str. 215-259, 2000.
- Burzyńska, Anna, Markowski, Michael Paweł, prevela: Đokić, Ivana, *Književne Teorije XX Veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Dar, Bilal Ahmad, *Gendering the Self: A Thematic Study of Nawal El Saadawi's Woman at Point Zero*, New Man International Journal of Multidisciplinary Studies, Vol. 5, Issue 2, 2018.
- Deyab, Mohammad Shaaban, *Womanism in Nawal El Saadawi's Daughter of Isis and Alice Walker's Anything We Love Can Be Saved*, Kadın/Woman 2000, Kadın Araştırmaları Dergisi - Journal for Women's Studies, Özel Sayı/Special Issue: Felsefe, Feminizm ve Ötesi/Philosophy, Feminism and Beyond, Doğu Akdeniz Üniversitesi/Eastern Mediterranean University, Vol. 12, Issue 2, 2011.
- D'Aflito, Izabela, *Savremena arapska književnost*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.
- Galić, Branka, *Seksistički diskurs rodnog identiteta*, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline, god.13, br. 3-4, str. 305 – 324, Zagreb, 2004.
- Herceg Pakšić, Barbara, Jakopović, Eugen, *Sakaćenje ženskih spolnih organa: pojavni oblici, medicinska obilježja i kaznenopravna regulacija*, Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, Vol. 31, No. 2, 2015.
- Jung, Stephanie i drugi, Center for Women (ECW) u Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), *Against Wind and Tides: A Review of the Status of Women and Gender Equality in the Arab Region (Beijing +20)*, United Nations, New York, 2016.

- Al-Khateeb, Ebtehal, *Women Lost, Women Found: Searching for an Arab-Islamic Feminist Identity in Nawal El Saadawi's Twelve Women in a Cell in Light of Current Egyptian "Spring" Events*, Bridgewater State University, Journal of International Women's Studies, Vol. 14, Issue 5: Children and Arab Spring, Article 2, 2013.
- Kobučar, Natko, *Humanistički orijentirana anatomija*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2009.
- Lešić, Zdenko i drugi, *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.
- Lukaš, Mirko, Samardžić, Darko, *Društveni utjecaji na obrazovanje žena u arapskim državama*, Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu, Vol. 63 No. 4, 2014.
- Malti-Douglas, Fedwa, *Men, Women, and God(s): Nawal El Saadawi and Arab Feminist Poetics*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1995.
- Nwabueze, Iyabode, *Nawal El Saadawi and the Woman Question*, Journal of English Language and Literature, Vol. 2, No. 1, 2014.
- Perić, Martina, *Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinom romanu Kamen na cesti*, Kaj : časopis za književnost, umjetnost i kulturu, Vol. 43 (214) No. 4., 2010.
- Al Sadawi, Nawal, *Sjećanja jedne liječnice*, Naklada Ljevak doo, Zagreb, 2012.
- Scott, Joan Wallach, *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb, 2003.
- Snodgrass, Mary Ellen, *Encyclopedia of Feminist Literature (Literary Movements)*, Facts on File, New York, 2006.
- Starkey, Paul, *Modern Arabic Literature*, The New Edinburgh Islamic Surveys, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- Sunagić, Lejla, „Nawal El Sadawi: Beskompromisni feministički angažman” u *Sjećanja jedne liječnice*, Nawal El Sadawi, Naklada Ljevak doo, Zagreb, 2012.
- Ugrešić, Dubravka i drugi, Sarajevske sveske br. 02, 2003.
- Vasiljević, Lidija, „Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva“ u: *Neko je rekao feminizam?*, Artprint, Novi Sad, str. 94-119.
- Vrcelj, Sofija, Mušanović, Marko, *Kome još (ne) treba feministička pedagogija?!*, Hrvatsko futurološko društvo, Rijeka, 2011.

- Yaqoob, Munazza, Irum, Sonia, *“My death means their life”*: A Feminist Study of Body and Soul in Nawal El Saadawi’s *Woman at Point Zero*, International Islamic University Islamabad, Pakistan & University of London.

IZVORI SA INTERNETA

- <https://www.britannica.com/biography/Nawal-El-Saadawi>, 23.04.2020.
- „al-Mar'a ‘ind nuqta al-šifr - Nawāl al-Sa‘dāwī“, <https://www.hindawi.org/books/97404718/>, 09.07.2021.
- Bekić, Irena, *Majke i kćeri*, Udruga za razvoj i promociju umjetnosti i kulture 90-60-90, 2012, <http://udruga906090.org/wp-content/uploads/2014/11/Majke-i-kceri-final.pdf>, 03.05.2021.
- Guru-Murthy, Krishnan, *Intervju: Nawal El Saadawi on feminism, fiction and the illusion of democracy*, Channel 4 News, <https://www.youtube.com/watch?v=djMfFU7DIB8>, 02.05.2020.
- Piteša, Adriana, *Nawal El Saadawi: „Svima im je trebala žena, a ne spisateljica”*, Jutarnji.hr, 2012, <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/svima-im-je-trebala-zena-a-ne-spisateljica/1370580/>, 22.04.2020.
- Shihada, Isam, *Patriarchy and Sexual Politics in Nawal El Saadawi’s Woman at Point Zero*, 2007, https://www.researchgate.net/publication/328192544_Patriarchy_and_Sexual_Politics_in_Nawal_El_Saadawi's_Woman_at_Point_Zero, 09.04.2020.